

Лаврієнко Т. Я.,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

“ЖИТТЯ СЕРЦЯ” ЯК МАГІСТРАЛЬНА ТРАДИЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті йдеться про кордоцентричне спрямування певних періодів української та американської літератур.
Ключові слова: кордоцентризм, “життя серця”, трансценденталізм, сентименталізм, романтизм.

Речь идет о кордоцентричном направлении определенных периодов украинской и американской литератур.
Ключевые слова: кордоцентризм, “жизнь сердца”, трансцендентализм, сентиментализм, романтизм.

The article deals with the cordocentric direction of the certain periods of Ukrainian and American literatures.
Key words: cordocentrism, “Philosophy of heart”, transcendentalism, sentimentalism, romanticism.

Дослідження діалогів між національними літературами не тільки підкреслює самотність кожної з них, висвітлює рівень їхніх художньо-естетичних і художньо-філософських досягнень, а й, як слушно зауважує Л. Оляндер, демонструє “розмаїття форм виявлення загальнолюдських цінностей, розкриває силу духу нації, що виборює свою правду і тим утверджує своє право на самостійність, вказує нам шляхи до консенсусу, – і, нарешті, складає уявлення про людство як цілісність” [5, с. 27].

У статті спираємося на висновки дослідників історико-літературного процесу в Україні та США XVIII – першої половини XIX ст. (О. Білецький, О. Борзенко, А. Єлістратова, С. Єфремов, Н. Калениченко, І. Лімборський, Л. Оляндер, С. Нахлік, С. Пригодій, М. Ткачук, Л. Ушкалов, І. Фізер, Д. Чижевський, М. Шкандрій, М. Яценко та ін.).

Мета статті – простежити розвиток основних засад “філософії серця” у літературній спадщині українських митців та їх американських сучасників.

Інтерес до проблематики морально-етичного плану в творчому дискурсі українського митця Г. Квітки-Основ'яненка і його американських сучасників Ч. Б. Брауна та Н. Готорна був викликаний певними типологічними відповідностями щодо умов формування їхньої свідомості, обстоювання ідеї необхідності зміни суспільного буття шляхом очищення власних сердець.

Осмилення релігійного дискурсу в досліджуваних творах українського та американських письменників дало змогу віднайти першооснову їхньої інтерпретації тих чи інших моральних норм суспільства. Так, персонажі Г. Квітки-Основ'яненка, як правило, ідеалізовані, наділені морально-християнськими чеснотами, зважаючи на незгасаючий інтерес і велику повагу митця до Біблії та уміле поєднання просвітницьких концепцій із християнською доктриною, тобто утвердженням важливості виховання особистості виключно на вічних моральних цінностях.

Персонажі Ч. Б. Брауна втілюють неоднозначне ставлення автора до епохи Розуму та питань релігії. Зазвичай їхня релігійність природна, не обмежена церковними приписами (Клара Віланд (“Віланд”), Констанція Дадлі (“Ормонд”), що в поєднанні з високими розумовими здібностями є запорукою розвитку гармонійної особистості. Натомість, релігійний фанатизм, намагання пояснити Божественну сутність обмеженими інтелектуальними можливостями людини призводять до жахливих катастроф у житті героїв Брауна (Віланд та Ормонд з однойменних романів).

У потрактуванні моралі Н. Готорном відчувається вплив властивого йому пуританського світобачення. Як і його попередник Ч. Браун, митець-мораліст засуджував вияви релігійного фанатизму, проте ніколи не виправдовував своїх героїв-грішників, суворо караючи їх. Морально-етичні принципи персонажів, здебільшого представників епохи колонізації Америки, її пуританських регіонів, виступають у Н. Готорна об'єктами романтичного осмилення з притаманними йому прагненнями до “життя духу”, бурхливих почуттів, вирішення дилеми “серце/розум”.

У центрі української духовності, безперечно, стоїть Г. Сковорода, пошквалена у вивченні творчості якого в останні десятиліття щораз виразніше виявляють правду, що саме він був духовним батьком і творцем українського національного відродження. Дмитро Донцов щораз частіше цитував мислителя, наголошуючи, що в його творах закладено основу для традиційних цінностей українського національного світогляду. Отож, І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко були учнями Г. Сковороди. Усі вони – творці українського відродження, пробудники української нації. Г. Сковорода був пробудником пробудників. Отже, відродження і пробудження української нації в новій добі насправді починається від Григорія Сковороди.

Синтезуючи міркування про роль Г. Сковороди в утвердженні переваг “життя серця”, наголосимо, що такий кордоцентризм філософа, за словами С. Пригодія, постав і змужнів насамперед як “потужний спротив духовній, політичній, освітянській, загальноінтелектуальній ситуації того часу. <...> це був протест супроти нищої обивательщини, безпринципності, моральної аморфності людини. <...> це був виступ супроти задогматизованої віри, зовнішнього обряду. Натомість утверджувалася сердечна, “справжня” Віра, самопізнання <...>” [6, с. 7].

Вивисував Серце як самотню, незмірну стихію в людині і “філософ сумного образу” Памфіл Юркевич (1826–1874). “Хто читає з належною увагою слово Боже, той легко може помітити, що в усіх священних книгах і в усіх богонатхненних авторів серце людське розглядається як осереддя всього тілесного й духовного життя людини, як найстотніший орган і щонайближче вмістилище всіх сил, функцій, рухів, бажань, почувань і думок людини з усіма їхніми напрямками й відтінками”, – такими словами розпочав філософ статтю “Серце і його значення у духовному житті людини згідно з ученням слова Божого” [7, с. 73], в якій доповнив свої міркування численними цитатами зі Святого Письма. Так, доказом функції серця як хранителя і носія усіх тілесних сил людини П. Юркевич вважав Давидові вирази про тілесні сили та звільнення від тяжких страждань: *серце моє зомліло* (Пс. 40 : 13), *серце моє розколотилось, сила мене полишила* (Пс. 38 : 11); доказом перебування серця у ролі вмістища волі та її жадань є вирази: *віддався я всім серцем* (Екл. 1 : 13), *Данійл постановив у своєму серці* (1 Цар. 8: 17),

серцем віруємо для праведності (Рим. 10 : 10), *як серце йому дозволяє* (2 Кор. 9: 7), *щоб серцем рішучим трималися Бога* (Дії. 11 : 23); на користь означення серця храмом усіх пізнавальних дій душі служать фрази: *а моє серце дало мені раду* (Неем. 5: 7), *пізнати серцем значить збагнути* (5 М. 8: 5), *хто не має серця, щоб пізнати, той не має очей, щоб бачити, і вух, щоб слухати* (5 М. 29: 3) та ін. [7, с. 73-114].

Літературна спадщина чи не кожної держави має у своєму доробку період, коли емоційно-чуттєва сфера людини, її звернення до сердечних порухів є стрижневою темою художніх творів. В американській літературі – це епоха трансценденталізму (30-50 рр. XIX ст.), що набрала сили як романтична антитеза новоанглійському унітаріанству. Втім, дослідники виявили, що, заперечуючи унітаріанство, трансценденталізм продовжував та модифікував пуританську традицію. Зокрема, це стосується ідеї безпосереднього контакту смертного з Богом, на якій ґрунтувалося відновлення суспільства як для пуритан, так і для трансценденталістів [6, с. 6-7]. Здійснюючи компаративний аналіз української філософії Серця та американського трансценденталізму, С. Пригодій зробив слушні висновки, що "обидві філософії постулюють богосповнений і богостворений світ, який, природно, ставить непрості проблеми: "Бог і світ", "першоосновні закони світу", "ідеальна соціобудова", "історія", "Доля" тощо. "Водночас, – продовжує дослідник, – український кардіоцентризм і американський трансценденталізм позначені високо персоналістським спрямуванням, що закономірно актуалізує проблему "Серця", "Воли", "Добра і зла", "Віри", "Цілісної людини"; а також питання освіти та виховання, мистецтва і митця, усамітнення та мандрівного життя <...>" [6, с. 8].

Слід зазначити, що таке "занурення суб'єкта пізнання у своє "я", передусім у власне "серце" [4, с. 262], є характерною ознакою української художньої словесності загалом, а не лише творчості Г. Сковороди та П. Юркевича. Так, сентименталізм із подальшим своїм "вростанням" (за І. Лімборським) у романтизм піднісив природну чутливість людини, відбивав у героях "емоційну стихію, яка примушувала їх керуватися не розумом, а серцем, реагувати на незгоди життя сльозами, викликати співпереживання, а іноді навіть і сльози в інших персонажів і читачів. Таким чином, <...> слово набуває особливого за своїм значенням статусу: воно наділяється здатністю передавати розмаїту гаму людських почуттів, особливо тих, які породжені чутливим "серцем" [4, с. 262-63].

Щодо кордоцентричного спрямування в американській літературі, то, на нашу думку, не лише трансценденталісти, а й ті, хто йшов "усупереч трансцендентальній ідеї" [6, с. 11], зокрема Натаніель Готорн, можуть справедливо називатися прихильниками "релігії серця", що доводять літературознавці [1]. Н. Готорн неодноразово вживає поняття "голова" та "серце", за якими приховуються об'ємні філософські, морально-етичні категорії. Виділення цих двох концептів переносить основний конфлікт "Багряної літери" між природою та суспільством у царину людської свідомості, для якої почуття і розум є однаково необхідними елементами. Очевидно, вважає Н. Готорн, що ці категорії повинні зрівноважувати одна одну, оскільки переважання будь-якої з них веде до згубних для людини наслідків. Тісно пов'язане з цими категоріями поняття Непростимого Гріха, яке займає важливе місце в моральній концепції письменника.

Концепт серця має особливе значення у новелі Н. Готорна "Лягідний хлопчик" ("Gentle Boy", 1832), де слово "heart" зустрічається близько двадцяти разів. Дороті наділена "ніжним серцем", Товій – "жалісливим", Кетрін (мати хлопчика) – "невгамовним", а пуритани – власники "кам'яних, далеко не чистих сердець, якими керує досі невідома сила". Щодо хлопчика Ілбрагіма, то критики називають його "мучеником "релігії серця" [1, с. 103-141], оскільки він позбавлений материнської любові саме нібито через поклик серця матері, яке згодом "допомогло їй усвідомити зроблені помилки і показало, як далеко вона відхилилась від свого обов'язку, виконуючи веління, продиктовані запеклим фанатизмом" [2, с. 57]. До концепта серця зводиться також уся духовна діяльність героїв творів Г. Квітка-Основ'яненка, і саме воно здатне до передчуття Вищого первня, до найглибшого зв'язку з Богом. Згадаймо хоча б повість "Сердешна Оксана", в якій саме за велінням щирого довірливого серця шістнадцятирічна сільська дівчина йде за безсердечним "копитаном". Векла, мати Оксани, після каяття дочки прощає їй необачний вчинок, кажучи: "Спасибі господу милосердному, що тобі на розум послав уклонитися від зла, що покинула єси свого урага, не подумала за ним таскатись, кинула усеє зло, прийшла до мене і дитину сохранила. Через се ти знайшла вп'ять моє серце" [3, с. 298-299].

Отже, магістральною традицією як української, так і американської культур та їх духовності називаємо превалювання "життя серця", про що неодноразово розгортають свій дискурс Г. Квітка-Основ'яненко, Ч. Б. Браун та Н. Готорн. Утім, не слід забувати про істотні відмінності в її втіленні та функціонуванні, спричинені своєрідністю та ментальністю українського та американського народів, а звідси й авторських ідейно-художніх парадигм.

Література:

1. Аксенов А. В. Проза Н. Готорна : чтение как акт нравственной рефлексии : дис. ... канд. филол. наук: 10. 01. 03 / Алексей Валериевич Аксенов. – М. : РГБ, 2005. – 326 с.
2. Готорн Н. Новеллы. – М.-Л. : Художественная литература, 1965. – 494 с.
3. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. творів у 7-ми т. / Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко ; [ред. колегія : П. М. Федченко, О. І. Гончар, Б. А. Деркач, С. Д. Зубков, Д. В. Чалий]. – К. : Наук. Думка, 1978-1981.
4. Лімборський І. Європейське та українське Просвітництво : незавершений проект? Реінтерпретація канону і спроба компаративного аналізу літературних парадигм / Ігор Валентинович Лімборський. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – 363 с.
5. Літературознавча компаративістика : навчальний посібник / [ред. Р. Т. Гром'як ; упоряд. : Р. Т. Гром'як, І. В. Папуша]. – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – 334 с.
6. Пригодій С. М. Українська філософія серця та американський трансценденталізм / Сергій Михайлович Пригодій ; [Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. – 232 с.
7. Юркевич П. Вибране / Памфіл Данилович Юркевич; [Бібліотека часопису "Філософська і соціологічна думка", серія "Українські мислителі" / пер. з рос. В. П. Недашківського; упор., передм., прим. А. Г. Тихолаза]. – К. : Абрис, 1993. – 416 с.